

Erdvilas JAKULIS

Vilniaus universitetas

DĖL VEIKSMAŽODŽIŲ SU FORMANTAIS *-sk-*, *-šk-*

Lietuvių kalboje yra keletas priebalsių pakitimų, atsirandančių dėl kitų morfemų įtakos. Šie reiškiniai gerai ištirti ir aprašyti (žr.: Zinkevičius 1980, 163 tt.; Girdeņis 1999, 409; Valeckienė 1998, 304; Sinkevičiūtė 2001 ir kt.).

Vienas iš tokių pakitimų yra priebalsių sukeitimas vietomis – metatezė. Lietuvių kalboje metatezė būtinai patiria šaknies galo priebalsių grupės *sk*, *šk*, *zg*, *žg* – atsidūrusios prieš bet kokį formanto ar priesagos priebalsį jos virsta *ks*, *kš*, *gz*, *gž*, t. y. *SK- +C* → *KSC*¹, pvz.: *mezg- + -ti* → *mėgzti*, *reišk- + -ti* → *réikšti*; *tryšk- + -sta* → *trýkšta*; *mezg- + -si* → *mėgsi*, *reišk- + -si* → *réikši*.

Priebalsiai sukeičiami vietomis tam, kad palengvėtų jų artikuliacija: tariant samplaikas *kšt*, *kst*, *kšl* (pvz., *čiurkšlė*), *kšm* (pvz., *reikšmė*), *gzd*, *gžd* ir pan., liežuvis juda viena kryptimi – nuo liežuvio užpakalinių priebalsių *k*, *g* prie liežuvio priešakinių *s*, *z*, *š*, *ž*, *t*, *d*, *l* arba abilūpinio *m* (Sinkevičiūtė 2001). Jei po junginio *SK* yra balsis, artikuliacinio pagrindo vykti metatezei nėra². Deja, būtent tokią klaidingą prielaidą daro (t. y. suponuoja „metatezė“ *TS + V* → *STV*: *mėgzti* → *mėzga*) N. Ostrowskis straipsnyje „Keli šaknies *-sk-*, *-šk-* veiksmažodžiai“ (Ostrowski 2004, 195 tt.). Jis teigia, kad priesagos *-sėti* veiksmažodžių lie. *mirksėti*, *džiugsėtis* finalėje neva turėjusi įvykti „metatezė“ (resp. **mirskėti*, **džiuzgėti*), o jos nebuvimas rodąs šių veiksmažodžių naujumą³. Toliau autorius nurodo veiksmažodžius *viskėti*, *tuskėti*, *tvaskėti*, kurių šaknyse tokia „metatezė“ neva įvykusi.

Lie. *viskėti*, *vįska* „vizgėti; judėti, virpėti, krutėti; mirgėti, tvaskėti“ Ostrowskio laikomas performuotu priesagos *-sėti* vediniu iš šaknies *veik-/vik-* ir nurodoma, kad K. Būga (RR I 291) šį veiksmažodį siejęs su žodžiais *veikti*, *vikrūs*. Tačiau Būga čia darybinio ryšio neįžvelgė, o tik nurodė skirtingai išplėstas šaknis *vei-/vi-*: *vizgėti*, *vįzga* = *viskėti*, *vįska* : go. *vith-ōn* „schütteln“, s. i. *vithurá* „schwankend, taumelnd“ :

¹ *S* – pučiamasis, *K* – liežuvio užpakalinis sprogstamasis, *C* – bet koks priebalsis.

² Todėl prieš balsį gali būti abiejų tipų priebalsių junginiai – *KS* ir *SK* (plg. lie. *taukšėti*, *táuškši* ir *tauškėti*, *táuška*).

³ Žinoma, veiksmažodžiai *mirksėti*, *džiugsėtis* yra palyginti nauji, bet tik todėl, kad visi priesagos *-sėti* veiksmažodžiai (*trinksėti* ← *trink + sėti*, *kaukšėti* ← *kaukš + sėti*) yra nauji – daugiausia deinterjektyvai, rečiau – deverbatyvai.

vei-b – lo. *vibrāre* „drebėti, mirgėti ir kt.“, lie. *výb-urti* „vizginti uodegą“ : *vei-g-* – lie. *vig-rùs* „vikrus“, *vig-las* „t.p.“ (plg. dar *vìgras* „t.p.“ – E. J.) : bl. **veig-l-as* „t.p.“ > la. *vìegls* „lengvas“ : *vei-k-* – lie. *veikùs* „schnell. flink“, *vaikaũ*, *-ýti* „гонять“. Be to, Būgos nurodytieji žodžiai yra labai skirtingų chronologinių ir darybinių lygmenų – pvz., lie. *výb-urti* (taip pat ir *výburiuoti*) yra vedinys iš išiktuko *výbur*⁴, vargiai sietinas su lo. *vibrāre*. Tad čia galima kalbėti tik apie panašią imitatyvinę šaknį *vei-* / *vi-* / *vy-*.

Determinantų zg : *sk*⁵ santykį Būga gretina su gr. *μί[γ]-σγω* „mische“ : lo. *misc-eō* „maišyti“. Toks santykis gali sieti paveldėtuosius žodžius (pvz., *bliskėti*, *blìska* „blik-sėti“ : *blizgėti*, *blìzga*; dėl etimologijos žr. J a k u l i s 2004, 245), bet jis kur kas būdingesnis imitatyvams, plg: *blaskėti*, *blāska* : *blazgėti*, *blāzga*; *duskėti*, *dùska* : *duzgėti*, *dùzga*; *dvaskėti*, *dvāska* = *dvazgėti*, *dvāzga* „blizgėti, tvaskėti“; *plaskėti*, *plāska* : *plazgėti*, *plāzga*; *tuskėti*, *tùska* : *tūzgėti*, *tūzga*; *tuskėti*, *tùska* : *tuzgėti*, *tūzgia*; *tviskėti*, *tvìska* : *tvizgėti*, *tvìzga*. Be abejonės, tokios veiksmažodžių poros yra tarpusavyje susijusios, tad, aiškinant *viskėti* atsiradimą menamos „metatezės“ būdu iš **vik-sėti*, reikėtų paaiškinti, kaip atsirado *vizgėti*⁶. Sunku būtų įrodyti, kad toks variantas su skardžiaja finale būtų atsiradęs greta *viskėti* jau po „metatezės“. Jeigu *vizgėti*, *vìzga* kildintume iš **veig-/ *vig-* + *-sėti*, irgi atsidurtume aklavietėje – juk prieš vykstant „metatezei“ būtų turėjusi įvykti asimiliacija **vig+sėti* → *viksėti*, ir rezultatas būtų buvęs *viskėti*, o ne *vizgėti*.

Taigi veiksmažodžiai lie. *vizgėti*, *vìzga* ir *viskėti*, *vìska*⁷ greičiausiai tėra tiesioginiai imitatyvai ir sietini ne su *veikti* ir *vikrùs*, o su garsažodžiais.

Veiksmažodžiai lie. *tuskėti*, *tùska* „bildėti, pykšėti; plakti, mušti (apie širdį)“ ir lie. *tvaskėti*, *tvāska* „įvairiomis spalvomis šviesti, blizgėti; plakti; šnek. plepėti“ Ostrowskio siejami su slavų kalbų šaknimi **tuk-*, plg. s. sl. *tōknōti* „stoßen, treffen“, *tōkati* „weben“ ir kt. V. M a ž i u l i s (PKEŽ IV 208) nurodo bl.-sl. **tvak-/ *tuk-* „mušti perti“ > lie. *tvaksėti* „mušti (apie širdį ir pan.)“, *tvók-ti* „mušti, kirsti“, *tuk-sėti* „plakti, pokšėti“, *tauškėti* „kaukšėti“ ir kt., s. sl. *tōkati* „austi (primušti ataudus prie metmenų)“. E. F r a e n k e l i s (LEW 1135) lie. *tuk-sėti*, la. *tukstêt*, *-u*, *-ēju* „pochen, klopfen, laut atmen“ lygina su lie. *tauškėti*, *tuskėti*, *tuzgėti*, *tvaksėti*, *tvóti*. Tačiau tik

⁴ *výbur* 1. „maskatavimui, tabalavimui nusakyti: *∧ Pykšt paukšt ant lentos, kybur výbur ant tvoros (skalbiniai)* Ss. 2. vieversio čirenimui nusakyti: *Čybur výbur pavasaris, maži vaikai po pašales* Кр.

⁵ Šaknies determinantai *-sk-*, *-zg-* būdingi ir slavų kalbų garsiniams veiksmažodžiams, plg. J a k u l i s 2004, 117–141.

⁶ Juo labiau kad ir adj. *viskùs*, užfiksuotas tik Daukanto raštuose, reiškia tą patį, ką ir plačiau vartojamas *vizgùs* „judrus, mitrus, gyvas“.

⁷ Veiksmažodį *viskėti* būtų galima sieti su adj. *váiskùs* „skaidrus; aiškus ir kt.“ (kitaip adj. *váiskùs* kilmė aiškinama LEW 1183 ir lit.).

Ostrowskis kildina *tuskėti* iš **tuksėti* (o *tvaskėti* – iš **tvaksėti*). Čia taip pat sunku būtų įrodyti tokią chronologinę tvarką: *tuksėti* → *tuskėti* („metatezė“) → *tuzgėti* (imitatyvinis variantas). Veiksmažodžio *tvaskėti* imitatyviškumą rodo įvairiausi tos pačios reikšmės fonetiniai variantai: *dvaskėti, dvaska; dvazgėti, dvāzga; tvastėti, tvāsta, tviskėti, tviška; tviškėti, tviška; tvizgėti, tvīzga; 2 tvoskėti, tvoska*.

Įdomiausia, kad Ostrowskis nė neužsimena, jog greta veiksmažodžių *viskėti, tuskėti* ir *tvaskėti* yra tikrų priesagos *-sėti, -si* veiksmažodžių:

1) *viksėti, viksi* „judėti į šalis (*Žuvų uodegos tik viksi*) 2. bėgioti, šokinėti (*Iš mi-gio išlindę paršiukai viksi po tvartą*); plevėsuoti (*Net jam skvernai viksi, kad lekia*)“ (: interj. *viks(t)* „mostelėjimui nusakyti; kartojant nusakomas vizginimas, mosavimas ir kt.“);

2) *tuksėti, tūksi* „plakti (apie širdį); dunksėti, pokšėti“ (: interj. *tūk* „kartojant nusakomas beldimas, stuksenimas, širdies plakimas, laikrodžio tikėjimas ir kt.“, interj. *tūks* „kartojant nusakomas nestiprus beldimas, širdies plakimas“);

3) *tvaksėti, tvāksi* „aiškiai plakti, tvinksėti, plastėti (apie širdį, pulsą); tiksėti (apie laikrodį)“ (: interj. *tvāk* „kartojant nusakomas širdies plakimas, tikėjimas, trepsėjimas“, interj. *tvāks* „kartojant nusakomas širdies plakimas ir kt.“).

Todėl neaišku, ką autorius mano: ar šie akivaizdūs ištiktukų vediniai yra nauji, todėl čia neįvykusi „metatezė“? Tokiu atveju priesagos *-sėti* veiksmažodžių būtų turėjusios būti dvi *bangos* – **senoji**, kurios veiksmažodžiai, po šaknies finalėje įvykusios (būtiniosios) „metatezės“ turėjo persiformuoti, ir **naujoji** – ištiktukų vedinių?

Jeigu toji „metatezė“ būtų buvusi ne būtinoji, o atsitiktinė, tuomet turėtume kalbėti ne apie chronologines bangas, o apie tam tikrą teritorinę veiksmažodžių pasiskirstymą – vienoje teritorijoje priesagos *-sėti* veiksmažodžiai turėjo išnykti (ir virsti priesagos *-ėti* veiksmažodžiais), o kitose, kur „metatezė“ nevyko, – išlikti. Tačiau abiejų tipų veiksmažodžiai vartojami tuose pačiuose plotuose.

Iškyla ir dar vienas keblumas – morfologinė struktūra: veiksmažodžių *viskėti, tuskėti, tvaskėti* esamojo laiko formos yra *a* kamieno (*vīska, tūska, tvāska*), o veiksmažodžių *viksėti, tuksėti, tvaksėti* – *si* kamieno. Vadinasi, vykstant „metatezei“ dar būtų turėję persiformuoti ir kamiengaliai. Tuo taip pat sunku patikėti, nes esamojo laiko *a* kamienas istoriškai yra nulinis. Jis būdingas neišvestiniams veiksmažodžiams, o derivatai (išskyrus šakninius intarpinius veiksmažodžius) tokio kamiengalio neturi. Tad veiksmažodžiai *viksi, tvaksi, tuksi* po „metatezės“ būtų turėję virsti į **viski, *tvaski, *tuski* ir įsilieti į gausų *i* kamieno veiksmažodžių būrį (plg.: *tylėti, tyli; galėti, gali*).

Jeigu vis dėlto minėtųjų argumentų būtų maža, tuomet tektų paaiškinti, iš kur atsirado dar 54 finalės *-šk-*, 52 *-zg-*, 15 *-sk-* ir 8 *-žg-* *tekėti, teka* tipo veiksmažodžiai (plg. J a k u l i s 2004, 59). Turbūt *barskėti, bārška* turėtų būti „kildinamas“ iš *barkšėti*,

bárkši; tas *barkšėti* persiformuotų ir išnyktų, o vėliau it feniksas vėl „prisikeltų“. Tik vargu ar kalba rinktųsi tokį sudėtingą ir niekuo nemotyvuotą kitimų kelią.

Kadangi dalis *tekėti*, *teka* tipo veiksmažodžių yra paveldėti iš indoeuropiečių prokalbės (J a k u l i s 2004, 162), o priesagos *-sėti* veiksmažodžių tipas yra palyginti naujas, kur kas logiškiau būtų įrodinėti veikus tokią metatezę: *baršk-* + *sėti*, *-si* → (metatezė) **barkšsėti*, **barkšsi* → (asimiliacija) *barkšėti*, *bárkši* – pagrindo išnykti nepriesaginei formai *bárška* nebūtų – abiejų tipų veiksmažodžiai galėtų egzistuoti (ir egzistuoja) greta. Tačiau toks kelias visiškai nereikalingas, nes priesagos *-sėti* veiksmažodžiai yra daromi ne iš veiksmažodžių, o iš ištiktukų – tai rodo šaknies vokalizmo skirtumai (plg. *brakšėti*, *bràkši* : *bràkšt* ir *braškėti*, *brāška*; *tvaksėti*, *tvàksi* : *tvàks* ir *tvaskėti*, *tvāska*).

Taigi veiksmažodžių *viskėti*, *tvaskėti*, *tuskėti* kildinimas iš **viksėti*, **tvaksėti*, **tuskėti* neturi jokio fonetinio, morfologinio, darybinio ir istorinio pagrindo.

Antroji Ostrowskio straipsnio dalis – veiksmažodžio *réikšti*, *réiškia*, *réišké* kildinimas iš inchoatyvo *rýkšti*, *rýkšta* „darytis raiškiam; atsirasti, pasirodyti“, kurio nepriešdėlinė forma nevartojama, todėl autorius sugalvojo tokį kelią: *išrýkšti* → *išréikšti* → (deprefiksacija) *réikšti*, mat jam reikia kaip nors pateisinti paties sugalvotą „inchoatyvų kauzatyvizacijos“ teoriją (žr. O s t r o w s k i 2001, 188). Deja, priešdėlinė vartoseną, semantika („pradėti darytis kam“), šaknies vokalizmas (pailgintas nykstamasis laipsnis), tiek apskritai *sta* kamieno veiksmažodžių klasės naujumas rodo visai ką kita.

Gaila, kad Ostrowskis visiškai nesiremia šių laikų Lietuvos veiksmažodžių specialistų darbais – juk intarpiniai ir *sta* kamieno veiksmažodžiai nuodugniai ir kruopščiai analizuojami D. P a k a l n i š k i e n ė s darbuose (1993; 1996a; 1996b; 2000 ir kt.), šakninių veiksmažodžių istoriją analizuoja A. K a u k i e n ė (1994; 1998; 2000; 2002 ir kt.).

ON THE LITHUANIAN VERBS WITH ROOT-FINAL FORMATIVES *-sk-*, *-šk-*

Summary

The article presents the analysis of the etymology of the verbs Lith. *viskėti*, *tuskėti* and *tvaskėti*. The attempt of N. Ostrowski to derive these verbs from the verbs with the suffix *-sėti* using the method of metathesis is proven false for the following reasons:

- 1) the so called “metathesis” ST+V -> TS does not have any basis in terms of articulation;
- 2) if such “metathesis” had happened, other problems of verb derivation and chronology would have emerged:

- a) metathesis does not explain other verbs having ST-finals;
- b) verbs with suffix *-sėti*, that underwent transformation after metathesis, should have disappeared, nevertheless they survived (e.g. *viksėti, tuksėti, tvaksėti*);
- c) verbs with the suffix *-sėti* are derived from onomatopoeic interjections (sometimes verbs) and are relatively new, whereas *tekėti, teka* type verbs are not derivatives, some of them are inherited from Indo-European.

LITERATŪRA

- Būga RR – K. Būga, Rinktiniai raštai, I–III, Vilnius, 1958–1961.
- Girdenis A., 1999, Metatezė, – Lietuvių kalbos enciklopedija, Vilnius, 409.
- Jakulis E., 2004, Lietuvių kalbos *tekėti, teka* tipo veiksmažodžiai (= Blt XXXVIII (1–2) 2003), Vilnius.
- Kaukienė A., 1994, Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija, I, Klaipėda.
- Kaukienė A., 1998, Prūsų kalbos veiksmažodžių struktūros ypatumai, – Blt XXXIII (1) 15–37.
- Kaukienė A., 2000, Prūsų kalbos veiksmažodžių galūnės ir jų jungimosi būdai, – Veiksmažodžio raidos klausimai (žurnalo „Tiltai“ priedas Nr. 1), Klaipėda, 55–64.
- Kaukienė A., 2002, Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija, II, Klaipėda.
- LEW – E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I–II, Heidelberg, 1962–1965.
- Ostrowski N., 2001, Angeblich primäre Jotpräsentien im Litauischen, – HS CXIV (1) 177–190.
- Ostrowski N., 2004, Keli šaknies *-sk-*, *-šk-* veiksmažodžiai, – Blt XXXIX (2) 195–197.
- Pakalniškienė D., 1993, Lietuvių kalbos intarpiniai ir *sta* kamieno veiksmažodžiai. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija (rankraštis).
- Pakalniškienė D., 1996a, Lietuvių kalbos intarpinių ir *sta* kamieno veiksmažodžių diachroniniai sluoksniai, – Lietuvių kalbotyros klausimai, XXXVI, 93–86.
- Pakalniškienė D., 1996b, Naujausias intarpinių ir *sta* kamieno veiksmažodžių sluoksnis: imitatyvai, – Blt XXXI (1) 49–52.
- Pakalniškienė D., Intarpiniai ir *sta*-kamieniai denominatyvai – lietuvių kalbos inovacija, – Veiksmažodžio raidos klausimai (žurnalo „Tiltai“ priedas Nr. 1), Klaipėda, 71–90.
- PKEŽ – V. Mažiulis, Prūsų kalbos etimologijos žodynas, I–IV, Vilnius, 1988–1997.
- Sinkevičiūtė G., 2001, Automatinės garsų kaitos lietuvių kalbos šaknyse, – www.kalbos.lt/txt/1/sink_2.htm.
- Valeckienė A., 1998, Funkcinė lietuvių kalbos gramatika, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I, Vilnius.

Erdvilas JAKULIS

Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto 5

LT-01513 Vilnius

Lietuva

[erdvilas.jakulis@flf.vu.lt]